

Получена: 11.12.2020 г.

Приета: 14.01.2021 г.

АРХИТЕКТУРНИ И КОНСТРУКТИВНИ ОСОБЕНОСТИ НА СЪВРЕМЕННИ ФОНТАНИ В ГРАДСКА СРЕДА. ОСНОВНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Е. Ценова¹

Ключови думи: фонтан, градска среда, характеристики, скулптура

РЕЗЮМЕ

Развитието на технологиите през последните сто и петдесет години доведе до въвеждане на редица нови материали и методи за влагането им в строителството и в изкуството. Това дава възможност за реализация на концептуални произведения, чието изпълнение би било невъзможно в миналото. Фонтанът се използва като декоративен елемент на градската среда от векове, но през последния век неговите художествени характеристики претърпяват еволюция. Целта на изследването е да се изведат основните характеристики на фонтаните, свързани с архитектурната проблематика, да се анализират специфичните особености на съвременните фонтани и начинът, по който фонтанът се интегрира в градската среда. Направените заключения са резултат от анализ на фонтани във и извън България.

1. Въведение

Развитието на фонтана е пряко свързано с развитието на културата и с икономическия просперитет на обществото. Уникалността на фонтана се дължи на първо място на въздействието, което водата оказва върху физико-психическото състояние на наблюдателя. При преминаването си над водната повърхност въздушното течение предизвиква изпарение на водата, при което се абсорбира топлина и се повишава влагата на въздуха. Процесът води до охлаждане на въздуха в прилежащата зона. При фонтаните струите

¹ Елена Иванова Ценова, арх., кат. „Технология на архитектурата”, УАСГ, бул. „Хр. Смирненски“ № 1, 1046 София, e-mail: elena_tsenova@abv.bg

вода увеличават многократно контактната повърхност с въздуха и създават приятен охлаждащ ефект. Междувременно шумът от падащите струи вода създава релаксираща атмосфера, която, заедно с охлаждащия ефект, превръща зоната около фонтана в предпочитано място за активна или пасивна почивка.

Социалният аспект на самото съоръжение често го превръща в акцент на общата композиция на градското пространство, символ на населеното място. От художествена гледна точка, фонтанът през вековете отразява промените в изкуството и в начина, по който хората възприемат изкуството. В повечето случаи фонтанът е трайно съоръжение, което не губи своето значение и въздействие – жизненият му цикъл е стотици години и остава като свидетелство за отминали епохи на културен и икономически възход. Често фонтани, предимно съвременни, се монтират временно, като художествени инсталации. Тази тенденция е особено характерна за последните две десетилетия, като временният фонтан се инсталира с цел да предаде конкретно послание или обществено значима идея.

2. Етимология, дефиниция, времева рамка

Названието „фонтан” произлиза от латинската дума „fons”¹, която означава извор. Често срещани синоними на фонтан са „шадраван“ (думата е с персийски произход и е навлязла като употреба през турския език) и „водоскок“. В българския език думата „фонтан“ се отнася само за декоративни фонтани, докато за утилитарните фонтани се използва думата „чешма“². На английски език думата „fountain“ се отнася и за двата вида фонтани, като за чешма се използва словосъчетанието „drinking fountain“.

Определението за фонтан, според автора, е следното: **„Фонтанът е художествено съоръжение с утилитарно и/или декоративно предназначение, в чиято структура присъстват една или повече струи вода в различно агрегатно състояние, изтласквани във въздуха под налягане или падащи свободно по гравитачен път”**. Предложената дефиниция е приложима както при съвременни, така и при класически фонтани.

Под „съвременен фонтан” се разбира фонтан, изграден под влияние на авангардното изкуство, което като времева рамка съвпада приблизително с началото на 20 век. Названието „авангардно изкуство” често се явява като синоним на „съременно изкуство” или „модерно изкуство”.

3. Основни характеристики на съвременни фонтани

Основните характеристики на съвременните фонтани в градска среда, които определят архитектурните и конструктивните особености на фонтана, могат да се разделят в три основни групи:

- утилитарно предназначение на фонтана;
- градоустройствено предназначение на фонтана;
- художествен замисъл на фонтана.

¹ Fontanus/Fontana/Fontanum – значение от латински език: „от извора”.

² Думата чешма произлиза от турската дума „çeşme” – извор, дупка. Според тълковния речник на българския език чешма е „иззидано приспособление с направени чучури, по които тече вода”. На английски думата се превежда като *drinking fountain*.

3.1. Видове фонтани според утилитарното им предназначение

Могат да се разграничат два основни вида фонтани според утилитарното им предназначение:

- Утилитарни фонтани – **съоръжение за съхранение на питейна вода със или без чучур**¹. В българския език такъв вид фонтан се назовава „чешма”.
- Декоративни фонтани – разделят се на същински декоративен фонтан и интерактивен фонтан. Интерактивните фонтани са съвременни фонтани, които чрез своята структура дефинират архитектурно пространство. Интерактивният фонтан създава вторично пространство със собствено предназначение вътре в по-голямото общо архитектурно пространство, било то вътрешно или външно. Художествено-декоративният акцент при същинските декоративни фонтани и утилитарните фонтани попада върху общата пространствено-композиционна структура на фонтана, докато при интерактивните фонтани дефинираното пространство е носител на художествената идея. Пространството, определено от интерактивните фонтани, не е самоцелно. Предназначението на фонтана е да предизвика наблюдателя да навлезе в пространството, ограничено от водната структура, като по този начин човекът става част от цялостната концепция, от наблюдател се превръща в участник. Интерактивният фонтан оказва не само сетивно-психологическо въздействие, но ангажира наблюдателя физически, като по този начин се увеличава емоционалното въздействие на творбата.

3.2. Градоустройственото предназначение на съвременни фонтани в градска среда

Диференцирането на фонтаните се определя и от градоустройственото им предназначение, от ролята на фонтана като декоративен елемент на градската среда. Фонтанът може да маркира характерна градоустройствена точка. Явява се като акцент в композицията. Градоустройствената точка може да е пресечна точка на пешеходни (площад) или автомобилни (кръгово автомобилно кръстовище) артерии или градоустройствената точка да не е обвързана с основната градоустройствена схема и да не кореспондира със съществуващи опорни композиционни оси, а да създава нови. Самостоятелен фонтан или група от фонтани може да маркира характерна градоустройствена ос. Градоустройствената ос може да бъде част от комуникационно-транспортната мрежа на населеното място. В този случай градоустройственото предназначение оказва влияние върху архитектурно-художествените особености на фонтана. Характеризира се с издължена в план форма, която следва определено направление. Може да съвпада с главна композиционна ос на сграда. Архитектурно-художествените особености на фонтана се определят не само от градоустройственото му предназначение, но и от взаимодействието му с прилежащия архитектурен обект. Маркирането на характерна градоустройствена ос чрез декоративен фонтан може да се реализира чрез серия от фонтани точки, обикновено близки по форма и размер или линеен фонтан, оказващ направлението ѝ.

Местоположението на фонтаните в градска среда е една от характеристиките, които определят градоустройствената интеграция на фонтана. Интегрирането на фонтан в градската среда води до нейното трансформиране, изразено в изменение на функциите и

¹ Думата чучур е от кавказки произход и означава „тръба, по която изтича водата от чешма или извор”.

качествата ѝ като жизнена среда. Целта на пространствената интеграция на фонтана е създаването на устойчиво взаимодействие между съоръжението и останалите обекти на градската среда. Определящ за интеграцията на фонтана е начинът, по който съоръжението се включва в общата композиционна идея на съответната среда. Всяка изкуствено създадена среда почива на определена композиционна логика, с която са обвързани всички елементи, включени в градоустройствения ансамбъл. Фонтанът не е основен формообразуващ елемент на градската среда, каквито са сградите и зелените площи. Като второстепенен елемент той е в тясна зависимост от основните елементи, практически неговото съществуване би изгубило значение без тях.

Фонтанът като декоративен обект, чиято структура е динамична, се изявява на фона на статичността на сградите и другите елементи на градската среда. По тази причина, често се използва като акцент в общата композиция. Поставен в ситуация с обекти с ясно изразена осово-симетрична композиция, декоративният фонтан, в повечето случаи е разположен в главните композиционни оси или в пресечната точка на второстепенните композиционни оси, независимо дали е част от първоначалния замисъл или е добавен впоследствие. Този принцип на пространствено композиране на фонтан е характерен изцяло за класическите фонтани.

Върху принципите на композиране на съвременния декоративен фонтан оказва влияние не само общата композиционна идея, но и художественият замисъл на самия фонтан, неговото послание към публиката. Често той е изтеглен извън композиционните оси, оформени от останалите елементи. Въздейства с непринуденото си присъствие на места, на които не се очаква да бъде – изненадва и провокира посетителя, изпълнява по-скоро художествена задача, отколкото градоустройствена. Разбира се, не липсват и случаи, когато архитектурните и конструктивните особености на съвременния декоративен фонтан са следствие от градоустройствената му интеграция. Силното въздействие, което декоративните фонтани оказват върху наблюдателя или участника, често се използва и с друга урбанистична цел – ревитализиране на съществуваща градоустройствена тъкан. Добавянето на декоративен фонтан с цел повишаване на жизнения стандарт е решение, което не влияе пряко върху архитектурните и конструктивните особености на фонтана, тъй като урбанистичната цел може да се постигне чрез различни декоративни фонтани с твърде много и различни архитектурни и художествени характеристики. Трябва да се отбележи, че макар архитектурните особености да не са в пряка зависимост от местоположението на фонтана, в редица случаи то оказва влияние върху художествения замисъл на фонтана. Декоративен фонтан, изграден пред сградата със специфично предназначение, би могъл да има художествен замисъл, съобразен с функцията на сградата. Не може категорично да се направи заключението, че местоположението на съвременния декоративен фонтан в общото градоустройствено решение оказва влияние върху архитектурните и конструктивните му особености. Връзката на фонтана, в частност на неговите архитектурни и художествени характеристики, с предназначението на сградата също не е закономерна и не може да се изведе като правило, тъй като фонтани с еднакви или близки архитектурни характеристики могат да се изградят в обкръжението на сгради с различно предназначение и различни обемно-пространствени характеристики. Връзката фонтан – градоустройство, по отношение на местоположение, е по-често еднопосочна. Спецификата на фонтана, като художествено-декоративен елемент, позволява той да се интегрира в градската среда без неговите архитектурни и конструктивни характеристики да се влияят от урбанистичните дадености и, междувременно, позволява фонтанът да оказва влияние върху урбанистичните дадености. При интегрирането на съвременен фонтан в градска среда, в повечето случаи, местоположението на фонтана не се влияе от принципите, на които почива градоустройствената композиция на прилежащите сгради.

Декоративните фонтани, като част от архитектурен ансамбъл, взаимодействат с прилежащите сгради, като от една страна взаимодействието е свързано с начина, по който наблюдателят възприема фонтана на фона на околните архитектурни обекти, а от друга – с прилежащите архитектурни обекти. Свободностоящите фонтани нямат пространствено-структурна връзка със заобикалящите ги архитектурни обекти. Фонтанът, бил той утилитарен или декоративен, се възприема еднакво от всички страни и може да бъде обходен. Архитектурните му и конструктивните му особености не е задължително да са обвързани с тези на прилежащите архитектурни обекти, освен ако не са част от общ архитектурен замисъл. Фонтанът съществува самостоятелно в контекста на по-голямото архитектурно пространство. Фонтаните – фасада се възприемат от най-много три страни, тъй като едната им страна е част от фасада (фонтан – фасада, част от фасадата на сграда) или е фасадна плоскост, наподобяваща калканна стена (свободностоящ фонтан – фасада).

3.3. Художествена идея на съвременни фонтани

Художествената идея на фонтаните може да се разглежда като архитектурна и/или скулптурна. За разлика от архитектурата, която дефинира вътрешно и външно пространство, скулптурата определя само външно пространство, което е извън нейната структура. Обособяването на вътрешно утилитарно пространство е свързано със създаването на ограждащи и преграждащи елементи, които имат собствена конструкция и участват заедно в общата конструктивна система на обособения архитектурен обект, тоест това са обекти, които притежават архитектурна и конструктивна проблематика. Материалната реализация на скулптурата също е свързана с конструкцията, която често е съизмерима с архитектурните конструкции (кулите на фонтана „Корона” в Чикаго, САЩ), но това е по-скоро частен случай. Конструирането или по-скоро създаването на скулптура, най-често, не е част от архитектурната проблематика, а е свързано със специфични способности на скулптура ваятел. Скулптурата често е елемент на архитектурни обекти, където нейните художествени качества влияят и са повлияни от общата архитектурна концепция. При фонтаните със скулптура това влияние може да бъде изявено и определящо за цялостната визия на фонтана. Съвременните фонтани биха могли да се разделят на няколко групи в зависимост от художествения замисъл на фонтана:

- **Архитектурен фонтан.** Той е част от архитектурен обект или ансамбъл, с който реализира стилово и/или композиционно единство, като дефинира вътрешно утилитарно пространство.
- **Фонтан – скулптура.** Той представлява скулптура, в чиято структура присъстват една или повече струи вода. Струята вода не съществува като отделен елемент, а допълва, завършва скулптурата.
- **Фонтан, синтезиращ архитектурни и скулптурни елементи.**

3.3.1. Елементи на фонтана

Художествените характеристики на съвременните фонтани се определят от художествените характеристики на отделните елементи на фонтана, както и от обемно-пространствените връзки между тях. По отношение на предназначението им, елементите на фонтана могат да се разделят на:

- елементи, определящи художествените характеристики на фонтана;
- елементи, определящи техническите характеристики на фонтана.

Елементите, определящи художествените характеристики на фонтана могат да се разделят на:

а. Основни елементи на фонтана:

- воден елемент;
- скулптурен елемент;
- корито.

б. Допълващи елементи на фонтана:

- технически елементи;
- елементи, поддържащи основните елементи на фонтана.

Водният елемент е задължителен елемент на всеки фонтан, независимо от неговото предназначение, градоустройствени и художествени характеристики. Според художествените си характеристики водният елемент може да присъства под две форми – динамична и статична. Динамичният воден елемент представлява свободно течаща надолу водна струя или струя, изтласквана под налягане. Статичният воден елемент представлява водно огледало. Динамичният воден елемент може да е единствен елемент на фонтана, като в този случай художествените характеристики на фонтана се определят от художествените характеристики на водния елемент. Статичният воден елемент – водното огледало, като елемент на фонтан, не може да съществува самостоятелно. При съвременните декоративни фонтани той се явява в комбинация с динамичен воден елемент.

Художествените характеристики на динамичния воден елемент зависят и от агрегатното състояние на водната струя. Свободно течащата надолу струя може да бъде в течено състояние или в твърдо агрегатно състояние – лед. Изтласкваната под налягане водна струя може да присъства като водна струя или в газообразно агрегатно състояние, под формата на изкуствена мъгла. Мъглата като художествен похват е едно от откритията на съвременното концептуално изкуство. Тя е непостоянна, променяща се под влияние на метеорологичните условия скулптурна материя, която дематериализира обектите около себе си, променяйки средата, както и възприятията на наблюдателя.

Скулптурният елемент е основен елемент на фонтана, но не е задължителен елемент на всеки фонтан. Според художествената идея скулптурата може да се раздели на класическа и авангардна скулптура. Скулптурният елемент може да се състои от една скулптура или от скулптурна група. От една страна, обемно-пространствените характеристики на скулптурата включват характеристиките на елемента скулптура като отделен елемент. От друга страна, обемно-пространствените характеристики на скулптурата включват взаимодействието между различните елементи на скулптурата, когато тя се състои от повече от един елемент, тоест оформя скулптурна група. В композицията на фонтана скулптурата, като отделен елемент, може да присъства като кръгла скулптура, която е триизмерна и може да се обходи и да се възприеме от всички страни или като релеф. Кръглата скулптура е характерна за свободностоящите фонтани, при които често се среща и релефът, но, по-скоро, като декорация към основната кръгла скулптура. Релефът е характерен за фонтаните – фасада. Художествените характеристики на скулптурата се определят и от материала, от който е изградена скулптурата. Различните материали се характеризират със специфична текстура, цвят, прозрачност, което оказва съществено влияние върху художествения и архитектурния облик на скулптурата, респективно на фонтана.

Коритото е основен елемент на фонтана, но не е задължителен елемент на всеки фонтан. Коритото представлява водосъбирателно съоръжение, което освен чисто утилитарно, има и декоративно предназначение. Състои се от два основни елемента – дъно и

ограждаща стена. Наличието на корито се определя от утилитарното предназначение на фонтана. Декоративните и утилитарните фонтани имат корито, докато интерактивните фонтани нямат. Утилитарното предназначение на фонтана определя предназначението на коритото. При утилитарните фонтани коритото има водосъбирателна функция, но не задържа водата, а я отвежда към водоотвеждащ елемент – сифон или канал. При декоративните фонтани коритото се явява като открито водосъхранително съоръжение, което съхранява водата за реализиране на водния елемент.

Художествените характеристики и обемно-пространствените връзки между отделните елементи на фонтана изграждат общата му композиция.

Водният елемент, като единствен елемент на фонтана, чието присъствие е задължително, независимо от агрегатното състояние на водата, участва в композицията по следните начини:

- като единствен елемент на фонтана;
- като влиза във взаимодействие с друг основен елемент на фонтана.

Водният елемент може да е единственият елемент на фонтана, който съществува като самостоятелен, без останалите основни елементи, оформящи художествените характеристики на фонтана. Като напълно самостоятелен елемент водният елемент присъства в *интерактивните фонтани без скулптура*. Интерактивните фонтани без скулптура се характеризират с една или повече струи вода, изгласквани под налягане във въздуха, като струята може да е в течно състояние или газообразно, под формата на изкуствена мъгла. Основната особеност на този вид фонтани е, че те оформят обемно-пространствени структури, само когато функционират. В останалото време, когато не работят, интерактивните фонтани без скулптура не съществуват надземно, тъй като фонтанът е без корито и водните струи излизат от специално проектирани дюзи, които са вкопани или скрити в настилката и тяхното присъствие, при спрян фонтан, е практически незабележимо.

Водният елемент може да влезе във взаимодействие с коритото и/или със скулптурния елемент. Когато водният елемент е във взаимодействие с корито, изкуствено или естествено, в композицията освен водна струя, като динамичен воден елемент, присъства и водното огледало – статичен воден елемент, чието съществуване е невъзможно без наличието на корито. Коритото може да се яви като сцена, на която динамичният воден елемент се изявява на фона на статичния чрез една или повече водни струи, чиято композиция е подчинена на художествената идея и определя архитектурните и конструктивните особености на фонтана. Дъното на коритото остава хоризонтално, положено на терена, като въздействието на коритото се изчерпва с художествените характеристики на ограждащата стена. Освен чрез композиция от водни струи, художествената идея може да се реализира и чрез профилиране на дъното на коритото на фонтана. Дъното може да се наклони, оребри чрез допълнителни елементи, да се оформи като стъпаловидна структура, по чиято повърхност водата се спуска по гравитачен път, оформяйки *водна каскада*. Водната каскада може да се реализира и чрез две или повече, разположени стъпаловидно, корита, при които водата прелива от едното корито в другото, посредством *водна стена*. Водната стена е вертикална структура, по която водата се спуска по гравитачен път. Водната стена може да съществува като самостоятелен елемент на фонтана, при който водните струи са концентрирани в една, издигната на високо зона, от която по гравитачен път падат в изкуствено създадено или естествено корито. Водната каскада също може да съществува като самостоятелен елемент на фонтан или в комбинация с други водни елементи. Фонтаните, в чиято структура присъства скулптура, могат да са както същински декоративни фонтани, така и интерактивни. Характерното за *интерак-*

тивния фонтан със скулптура е, че когато не функционира, фонтанът изцяло променя своето предназначение и от фонтан се превръща в свободностояща скулптура или в елемент на градския дизайн, който има функционално предназначение – пейка и др. В този случай художествените характеристики на фонтана се определят от художествените характеристики на всеки от елементите, оформящи композицията, съответно водния и скулптурния елемент, както и от взаимодействието между тях, но художествените характеристики на скулптурата са тези, които оказват въздействие перманентно и са определящи за обекта, когато не функционира като фонтан. Художествените характеристики на *същинския декоративен фонтан със скулптура* се определят от взаимодействието между скулптура и воден елемент и съответно от индивидуалните характеристики на двата елемента.

4. Заключение

Фонтанът е произведение на художественото изкуството, чието въздействие върху архитектурната среда е силно изявено. Наличието на водна струя, в различни агрегатни състояния, създава динамичен декоративен елемент, който се изявява на фона на статичната градска среда. Използването на фонтана, като архитектурно средство при моделиране на градската тъкан, води до промяна на нейните качества като жизнена среда. Фонтаните имат различно предназначение, не само утилитарно, но и градоустройствено, което е продиктувано от проектния замисъл и архитектурната среда, в която участват. Художествената изява на съвременния фонтан се определя от неговото предназначение и от художествената му идея и се реализира чрез основните му елементи и тяхното взаимодействие.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Dimitrov, D.* Izkustvoto na XX vek – sadbata na avangarda. Prosveta, 2001, ISBN 954-01-0934-5.
2. *Aleksandrov, A.* Teoretichni osnovi na urbanizma. Sofia, 2006, ISBN 954-9893-01-14.
3. *Grancharova, V.* Architecture and art. National academy of art, Sofia, 2011, ISBN 978-954-2988-05-2.

ARCHITECTURAL AND CONSTRUCTIONAL FEATURES OF MODERN FOUNTAINS IN URBAN ENVIRONMENT. MAIN CHARACTERISTICS

E. Tsenova¹

Keywords: fountain, urban environment, characteristics, sculpture

ABSTRACT

The development of technology over the last one hundred and fifty years has led to the introduction of a number of new materials and methods for their use in construction and art. This allows for the realization of conceptual works, the implementation of which would have been impossible in the past. The fountain has been used as a decorative element of the urban environment for centuries, but in the last century its artistic characteristics have evolved. The aim of the study is to derive the main characteristics of fountains related to architectural issues, to analyze the specific features of modern fountains and the way in which the fountain is integrated into the urban environment. The conclusions are the result of an analysis of fountains in and outside Bulgaria.

¹ Elena Tsenova, Arch., Dept. "Technology of Architecture", UACEG, 1 H. Smirnenki Blvd., Sofia 1046, e-mail: elena_tsenova@abv.bg